

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: СУЧАСНІ ТА ІСТОРИЧНІ КОНТЕКСТИ, КОМПАРАТИВНІ РЕТРОСПЕКЦІЇ

Повсякдення російсько-української війни: усна історія

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.036>
УДК У94(477.5122Слобода):355.48(470:477)«2022»(047.53)

Катерина ЛИТВИН

кандидат історичних наук,
заступник начальника — начальник
відділу туризму та промоції міста
управління культури та туризму
Чернігівської міської ради (Чернігів, Україна)
litvinkateryna@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-0359-2449>

«ХАТЕЛАСЬ ПРОСТА ВОЛІ — І ВСЬО...»: ОКУПАЦІЯ с. СЛОБОДИ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ ОЧИМА ОЧЕВИДЦЯ (травень 2022 р.)

Мета — оприлюднення свідчень мешканця Чернігова, який задля порятунку життя 24 лютого 2022 р. вирішив виїхати в село, де народився, сподіваючись, що там, завдяки відсутності важливих інфраструктурних об'єктів, легше буде уникнути зустрічі з «освободителями». Натомість він потрапив під окупацію (5—30 березня 2022 р.). Для досягнення поставленої мети було використано **метод** інтерв'ювання за спеціально розробленим тематичним питальником. **Наукова новизна** полягає у запровадженні до наукового обігу нових усноісторичних джерел про стратегії виживання цивільного населення, яке опинилося в умовах бойових дій та окупації населеного пункту Слобода Чернігівського району Чернігівської області. **Висновки.** Зібрані свідчення складають важливий сегмент джерельної бази дослідження російсько-української війни, практик повсякденного життя та стратегій виживання українців в умовах окупації.

Ключові слова: Чернігів, Чернігівський район, село Слобода, усна історія, спогади, російсько-українська війна, окупація, практики виживання.

Цитування: Литвин К. «Хателась проста волі — і всьо...»: окупація с. Слобода на Чернігівщині очима очевидця (травень 2022 року). *Український історичний журнал*. 2023. № 1 (568). С. 36—50. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.036>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

З моменту повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 р. Чернігівська обл. однією з перших потрапила під обстріли російських окупаційних військ. Початок війни став несподіванкою для більшості мирного населення краю, яке десятками років хизувалося своїм вигідним «сусідством» і єдиною точкою в Україні, де сходилися кордони трьох країн: України, Російської Федерації та Республіки Білорусі. Проте сьогодні відома на колишньому радянському просторі Сеньківка — село в Городнянському р-ні Чернігівської обл., де відбувалися щорічні фестивалі «трьох сестер» — України, Росії та Білорусі, унаслідок дій окупантів, перетворилася на зону відчуження.

Ранок 24 лютого 2022 р. багато змінив у житті кожного мешканця як обласного центру, так і кожної громади регіону. Другу в Україні за розмірами область окутала сирість, дим, вибухи, міграційні рухи людей, які шукали можливості врятуватися. Звісно, усі рішення тоді здавалися правильними, от тільки їхні наслідки виявилися страшними... Одним із таких неоднозначних рішень став виїзд чернігівців на дачі, розташовані у населених пунктах поблизу Чернігова — Полуботки, Халявин, Шестовиця, Ягідне, Золотинка, Новий та Старий Білоус, Іванівка, Количівка та Слобода.

Дослідницький проект «Гуманітарні аспекти російсько-української війни 2014—2022 рр.: історико-культурні візії та сучасні стратегії виживання» став початком фіксації спогадів жителів Чернігівщини про події 24 лютого — 2 квітня 2022 р. (період бойових дій та окупації певних її територій) українськими науковцями-волонтерами. Варто зазначити, що важливим акцентом інтерв'ю була не фіксація травматичних подій (про час фіксації яких дискутують як українські, так і європейські дослідники з усної історії, психологи), а власне стратегії виживання, що, відповідно до позицій соціального конструкціонізму і, зокрема, наративного підходу, сприяє відновленню ідентичності постраждалих [1, 42—44]. З метою уникнення ретравматизації респондентів фіксацію свідчень здійснювали за чіткими правилами проведення інтерв'ю з постраждалими від травматичних подій [2, 5—56].

Варто зазначити, що під час роботи над проектом було зафіксовано чимало свідчень від російськомовних респондентів. Інтерв'ю, покладене в основу цієї публікації, також було взято у російськомовного інформанта. Задля збереження особливостей мовлення мешканців Чернігівщини текст подано до друку у максимальній відповідності до аудіозапису із використанням української абетки. З метою захисту носіїв інформації про події російсько-української війни, принаймні до її завершення, їхні персональні дані залишаються закритими.

Пропоноване інтерв'ю — це розповідь молодого чоловіка, який 1988 р. народився в селі Слобода, освіти здобув у Чернігові, де й облаштувався. Коли батьки померли, будиночок у селі став для нього дачею, але вже в лютому несподівано трансформувався у форпост надії та порятунку.

Це інтерв'ю про складене в один наплічник життя та втечу від війни в одних кімнатних капцях. Це розповідь про рішення виїхати в Слободу, розгуб-

леність, недооцінювання реальної довготривалої загрози, відсутність харчів і розчарування у сільській владі, яка не попередила про вхід російських солдат у село. Це сповідь про виживання у льосі 11-х людей (трое з яких — діти), про три безперервні доби з окрайцем хліба та неповним відром води, про холод без ковдр і туалет, споруджений із ящика з-під яблук. Це розповідь про заборону на «чих» або будь-який інший шум, за який навіть «свої» могли відірвати голову. Це розповідь про життя окупантів у твоїй рідній хаті, які сплять на твоєму ліжку, їдять з твого посуду, знищують документи й шукають на поличках та у шафках уявного «нациста», кожною своєю дією пляндруючи пам'ять, залишену від батьків. Це оповідь про правила виживання в окупованому селі: про неможливість без дозволу пройти вулицею, прибрати в хаті, набрати сіна чи соломи, забити чим доведеться вікна в хаті, а часом і скористатися так званою гуманітарною допомогою від окупантів, аби просто вижити.

Водночас це інтерв'ю про стійкість, мужність, добросусідську підтримку й порятунком людьми похилого віку 11-х людей, про їхню готовність ділитися останньою «ячкою» та про непереморне бажання вижити й залишитися вільним.

Наведені нижче свідчення мають вагоме значення для збереження пам'яті про пережитий досвід і стратегії виживання в умовах неоголошеної війни ХХІ ст. на Чернігівщині.

* * *

К. А. Скажіть, будь ласка, чи було у Вас передчуття, що війна таки почнеться?

І. Х. Ні (махає головою). Спав, як обычно, спав. Ні, не було ніяких ощущень. Як обичний будній день.

К. А. А розмови серед знайомих напередодні війни були?

І. Х. Даже когда рускіе войска подтягивались на границу, билі обсуждения, ну таких прям глобальных, шоб вот надо бежать, — нет, не било. Просто билі документи наготове, как чемоданчик.

К. А. Тривожна валізка у Вас все ж таки була?

І. Х. Била. Обязательна, обязательна.

К. А. Коли Ви її зібрали?

І. Х. Хух. Давним давно.

К. А. Що саме було у валізці?

І. Х. Документи, деньгі, золото і первае необхадімае, зубная счютка.

К. А. А продукти? З продуктів харчування нічого?

І. Х. Нічьо, нічьо не брав я. Я бежал в тапочках домашних [...].

К. А. Коли Ви зрозуміли, що розпочалася війна?

І. Х. Когда началі сірени звучать. Я сразу. Я праснулся, сказал: «Так, началась война!»

К. А. Що Ви в цей момент відчували?

І. Х. Хм?! Гдє-то внутрі — страх, гдє-та внутрі страх бил, а ошущал, што нє знаю, куда ідті? Куда детца? Ну, куда? Куда? Лібо остатца, лібо уехать? [...] Начал званіть друз'ям: «Шо ви пасаветуєте? Как бить?» Тут сосєді попрібєгали. Все у плачу, все в паніке. Ну кароче, отак всьо било.

К. А. Іяке рішення Ви прийняли?

І. Х. Прінял — виехать в село. Перває рєшеніє поехать в село, всьо ж такі, думаю, ета в старанє, нє будєт нікакїх, можєт, там...: зачєм кому-то надє, єслі там нікакїх стратегічєскїх об'єктєв нєтє.

К. А. То Ви виїхали в Слободу?

І. Х. За Іванавкай которая. [...]

К. А. Далеко від Чернігова?

І. Х. Кілометрів дєсь 25.

К. А. Ви виїхали 24-го лютого?

І. Х. Да, да. [...] Утром прозвучала сірена, і часєв у дєсятъ ми рєшили: сосєді поехали на Шєстєрицю, сосєдка со своєй сємьєй, а ми поехали на Слобаду. Токо оні на машинє виехали, а я пішов до Катєринєнєскայ церкви, начал галасавать. [...] Парєнь одін останавілся, забрать забрал, я перевзєвсь у нєво в машинє. Я бил в тапочках...

К. А. А чоєо в «тапочках»?

І. Х. А чоєо в тапочках?! Отакая била паніка. Просто била паніка, взутця і убежать, і всьо.

К. А. То Ви взяли валізку і пішли?

І. Х. Да, да, да. І там, в рюкзак проста кинув красєвкї і квартіру закрив, усьє позакривав, дажє котє оставіл дома.

К. А. Ви думали, що цє на декілька днів?

І. Х. Да, да. Думав, шо ...

К. А. Вікна нє заклеювали?

І. Х. Нєт. Нічєо нє дєлав. Нічєо. Я нормальнай жизньєу, я шо думав, шо война будєт 24? Ніхто нічєо нє думав. Про войну абсолютно. Було нє да скєтча, хто там думав про той скєтч, — рюкзак, красєвкї і на вихід. Я і в трєлєйбусє єхав у дєвятъ «А» [в тапочках. — *К. А.*], кондуктарша с мєня смєйєтца: «Ігор, а ти куда? Нам нікто нічєо нє говоріл». — «Валя, война на улїцє». — «А ми вот катаємсь, нам нікто нічєво нє говоріл». Ну і потєм в трї часа іх жє тожє загнали в ДЄПО. Так вишєл «на Українє» [зупинка біля гєтєлю «Україна» в Чернігові. — *К. А.*] і — пешєчком.

К. А. У Слободі у Вас будинєк?

І. Х. Да, дом, дом мой! Дача. Ну, послє мами осталсь дом.

К. А. У Вас продуктів там нє було?

І. Х. Да нічево я там не саділ, пустою погреб, да нічево. Нічево не саділ, нічево!!! Нічево не било, даже ні картошкі, ні морковкі, всьо потом шо уже дали люді. Я пошол, я в свой дом не пошол, я пошол через дорогу до куми. Ми билі двадцять четвѣртава [лютого. — К. А.], билі у куми, да п'ятава [березня. — К. А.], а в свой дом пятава вечером заехала, не буду говорити, с адміністрації человек. Она ехала, ехала в неізвесно в каком направлєнні, і я єїю подлавлі, говарю: «Света, а ти куда?» Она: «Я не знаю. Ми собралісь...» — «Дак заезжайте». Куда, она вообщє не знала. Поселіл к себе в дом, біла 11 человек. А я жил у куми. А потом, ані побилі у меня із двадцять четвѣртава по пятоє, оні дньом виехали, і пятава вечерам заехали рускіє (*зробив паузу, почав говорити тихіше, схилив голову*).

К. А. Ви весь час були у куми?

І. Х. А я бил у куми, а потом Света со своєй сємьїой виехала, а я хотел пойти домой. Думаю, пойду поубіраю, позакриваю, посматрю грубку, шо тапілася... Я не успел даже двері закрити, как началась стрельба. Ніхто нас не предупреджал: ні староста громади, ні голова, ніхто не предупреджал, шо іменно заходят с Іванавкі, заходят войска. Ніхто абсалютно! І потом только пошла стреляніна отета. І всьо, я двері ета..., кума біла уже в погребє с кумам, дєтми і со всемі, іх біло девять человек, іх двоє і ми, — 11 человек. В погреб спустилісь, я дверь, хорошо, шо оставіл, оні сразу заехали в центр, у меня дом в центре, возле магазіна, навпротів Будинку культуры, там, і получаетца, там началі тращіть забори, валіть всьо на свете. Ну, короче, там, ну ми етава не відєлі, потому шо сідєлі в погребє. І погреб закрилі, і так на верьовачку заматалі, на крющочек, на верьовачку. Но ані нас обнаружилі, ми ж сідєлі, шо [...] Погреб бил, шо слава Богу, пустою, шо біло гдє разместітца. Спалі отак: лавачкі билі две, две скамейкі, дак ми на скамейках сідєлі, кума іс средней дочкаю Веранікай легла проста на землю, малій Вадім, в сторанє спав под курточкай, дє була когда-та картошка, там проста билі доски, то на досках.

К. А. Тобто навіть ковдр не було?

І. Х. Ми нічево не успєлі. Ми отета заселілісь, ми ж ну ніхто нічево не знал, біла наготовлена, как сказать, ну чтоби..., нічево не успєлі, просто не успєлі. Нічево не успєлі. Ми настєлілі старих, такіх фуфакє, на єту сторону настєлілі, на скамейкі, щоб сідєть біла не холодно. А ми ж не думалі, шо будєм ночєвать, мало лі бахкаєт, бахкаєт, сідім да і опятє. Ані зашли, сначала суткі нас не заметілі, вторіє суткі нас не заметілі.

К. А. А ви в погребі були?

І. Х. Да, ані во всех вскривалі погребє. Во всех вскривалі погребє. Зашли в хату, получаетца, в щєлку смотрю, слишу, дрова рубалі.

К. А. У Вас у дворі?

І. Х. У меня в дворе. Во дворе ані уже рубалі дрова, ані уже открилі, слава Богу, шо я не закрил дверь на ключ, ані не вибілі, целіє осталісь двері. Ані

зашлі, перевернули повністю всю хату, повністю всьо перевернули: все матраси і одеяла, подушки, все шухлядки — всьо повиварачивали. Палучаетца, кума старшева сина документи с учіліща, со школи поразривали, повністю отеті все діплами, атестати, всьо повністю унічтожилі. Да, а потом, токо на третій суткі уже, наведено, одін із рускіх воєнних открил погреб.

К. А. Там, де ви були?

І. Х. Где ми билі. Он: «Здесь кто-то есть?» А кум, а кум, есть мол, тіпа мірніє. Ага, і кум вибежал до него, мол, тіпа, можна нам вийти? А іх там било, бурятов, целая череда, 20 єдініц технікі заєхало за всьо время. Ну і короче, он мол, ага, щас уточню. І тако як прілетело, получаетца дом, за домом сразу туалет стоїт, прілетело возле туалета. І сразу «тіууттффф», і короче, он етат убежал, ми назад закрилі, і дальше сідеть. А шо ж сідеть, сіді не сіді, стреляют да стреляют, а шо, а шо делать?! Дак ми тут з голоду сдохнем, давайте шота... А он, короче... А, і он сказал, шо, рускій, шо я за вами вернусь сюда. Так он і не вернулся. Ну ми ж сіделі, сіделі, уже ж четире часа вечера, ізвеніте меня, — опять ночь. Тут уже почкі болят, тут уже холодно, сиро, шо делать. Давайте, говарю, громко разгаваривать. Кума, а кума сама с бендерштата с Чернавцов: «От вони нас розстріляють!» І от кума таке. Хоть так растреляют, хоть так растреляют. А шо делать, а шо делать. «Ми так, — я говарю, — і з голоду поумераєм». Так, говарю, пійть хочетца, деті крічат «есть», той — «у туалет хочу». Хорошо, шо був дерев'яний ящик, шо яблочки слаживали, так ми туда ходілі в туалет. Всьо нічю, — ноль. Повністю, нічево не била. Ето такіє сюжети надо снімать там. К нам пріезжали тогда, снімали. Ну, в общем, ми решили, шо є шо баятца, а шо делать. У нас нету ні оружія, нічево нету, ну а шо. Ну застрелят, так застрелят. Ну і уже ми, конешна, тогда с кумам, конешно, і с другом, с Андреем, тогда вишли, поднялі руки — шо ми мірніє. А еті ж, буряти, сідят.

К. А. Удвори?

І. Х. В дворе, даа. Скамейкі повитягивали с хати, дрова ж ото, кастьор. Отеті кастрюлі ж, ото чорніє уже ж билі, в саже. Ані ж там же ж есть наготовівлі. Сідят ані, ну а тот уже ж какой-то такой же ж мордатий: «Щас я спрошу». Ну що ж, он пошол, спросіл. Так і так, тута позбігаліся с автоматамі. «Хто ви?» — «Ми мірніє люди». От, говорю, мой дом. А кума: «У меня он, — говорит, — у меня дом через дорогу. Давай нас перевадіть. Говарю: «Можна нам зайті в дом?» — «Нет». Домой нас не пустілі, ані ж там жилі, в мойом доме. Ані меня домой не пустілі даже [...] Ага, ну ані нас не впустилі, ну повелі ж нас под дулами автамата, вивелі...

К. А. А дружина, а кума твоя залишилися в погребі?

І. Х. Нет, всех вивелі. Ані прішли, да. Посмотрелі, сколько нас есть. Ми говорім: «Одінацать человек». — «Вихадіте!» Ми вишли. У тово под мишкай, та у таво пад мишкай, та у таво в рюкзаке. У каво документи, у каво какіє билі еті, тряпки, і за себя, і вишли. І ані нас, получаетца, с моево двора вивелі. Тут, а тут с дулами стоят, отак возле сарая, получаетца, БТРи стоялі те. Я даже не знаю,

как ані називаютьца, так БТри, ТТМи. Я ево не відел воочію, в живую не разу. А дулам отак прям на погреб на мой стоїт етат, танк. Ну і ми вот так вот же ш вишли. А у меня, правда, біла подушка. І я за ету подушку, сюда вьодра, рюкзак же ш на себя. Ані: «Телефони давайте!» Да де те телефони, нікакіх телефонів. А Владік, мой старший син: «В погребі телефони». А ані не знають, што такое погреб. Подвал, говорю. Єслі што, так в подвал прячтесь. Ета уже біла потом, когда более мені адекватніє пріехали. Ну і ані ш же нас с дулами автаматов велі. Ми ж хотелі пойти до куми. Пріходім до куми, а там медпункт. Ані лежат, капельніци, рускіє. Медікі іх уже там капают, тут уже колят, тут перевязуют. Ми — назад, куда ідті. Куда ідті? В лес ідті — растреляют. Куда ідті? Ну ані нас повелі, куда вас ещо можна. Мол, куда ви можете ещо, до каво пойти? Говорю, так і так, пошли, говорю, до соседей [...]. Ну ані ш нас под автаматами повелі. Давай документи проверять. Завелі ж нас, постучалі. Лена Іванавна, правда, впустила нас в дом. Без нікаково пустіла нас всех, одінацать человек пустіла в дом. Ані давай в хату заходіть: «Давайте документи!» Вот так, хлоп-хлоп, переключнул, да меня так: «Давай документи. Ага, ааа, служив, — нацист ти чі нацианаліст?» Я в паніке, у меня сльози. Малова прікрил сюда, глаза ему закриваю. Кума ставят на колені, чють поли там не павиламивалі, плачет, все плачют. Ані с автаматами: «Где нацисти? Нацианалісти?» «Бендери» не говорілі [...]. Да каво ви іщіте, нема тут нікаво. «Ага, давай паспорт. Служив?» — «Не». — «А почему не служил?» — «По состоянію здоров'я». Ага, тут он хлоп-хлоп, перещолкнул. Я говорю: «Ну стреляй, еслі будеш стрелять, так стреляй!» Той малой плачет. Думаю, еслі будеш стрелять, будеш убівать, так вместе с малім. Я знаю, шо малой... Кум уже начал говоріть, шо я в Афганістане служил при советкам союзе вот за вас, за кацапов. Ну короче, ані тіпа «фух», ну спустілі жар. Облазелі все шкафи, все тумбачькі. Каво-то іскалі, потом пошли даже до соседкі в коровнік, в курятнік, на чердак — хто там есть ілі нету. Потом смотрят, шо там — салома ілі сено, ну, короче, жесьть. Ну ані нас отпустилі, проверілі паспорта [...].

К. А. Вони вас залишили в тому будинку?

І. Х. Да, да, проверілі паспорта, і потом ми білі в етам доме, но по сути жилі то в погребі. Єсть ходілі, паварілі, сварілі есть в доме, поелі. [...] Да, шо там елі — шо пріходілась, то і елі.

К. А. Розкажіть, яка була у вас тоді їжа?

І. Х. Шо елі: елі кашу, ету, как ейо, [...] ячку.

К. А. А де ви її брали?

І. Х. У Лени Іванавни була ячка, і у куми була ячка. Да, ета ячка, ми елі ячку. Сначала Лени Іванавни продукти елі. Потом еті буряты побилі нескалько дней, ані потом виехали. Ані поехали потом в Віктаравку, поехали, я не знаю, куда ані поехали, чесна говоря. Другіє заехали. Другіє заехали, опять паспорта: «Хто ви есть?» Красніє повязкі потом началі заставлять одевать: «Одевайте красніє повязкі, вешайте на калітку красніє повязкі. Пішите, што здесь деті, штоби ми зналі». Ой, йолкі маталкі, задралі. Ну, уже ш шо, шо можна біла

сделать. [...] Вийті со двора нельзя, в погребѣ, целими сутками в погребѣ [...]. Билі в погребѣ, на картошкѣ сидѣлі. Она уже намастила там, уже потом, уже всьо понамащивала таке там, одіал там, всякай ерунди. Там і сидѣлі, і начевалі, бивала там [...]. Почькі на стоко болелі от сирасті, шо передать нельзя. А ані і начевалі в погребѣ. Я поначалу ночевал, потом, говорю: «Шо Бог даст!». Ой, не дай Бог, тіпа, у хату пападьот, так мол, тіпа... Я говорю: «Шо Баг даст, то і даст. Я уже не могу просто спускатца в погреб, у меня уже криша єдіт. Ви поміаєте ілі нет? Ну не могу, меня уже проста, — говорю, — от боли таво шо ні ношпа, нічево не помагает.

К. А. Скільки часу ви провели в погребі?

І. Х. Две недѣлі.

К. А.: Це виходить, окупанти два тижні були в селі?

І. Х. Ані билі двацять пять дней. Ані заєхалі п'ятава [березня. — К. А.], а трецатава вечерам марта виєхалі. Ми пробилі две недѣлі в погребѣ. А потом уже ані, третья партія заєхала, разрешилі, ані ж уже перевернулі мне весь дом. А у меня серце становіца, я віжу, шо уже і нас тут многа у людей. Людям тоже не комфортна. Ані пожилие, ані хателі уже оддыхать, занімацца своїм [...]. Ну уже ж заєхалі третіє, та уже ж пріхаділі проверялі у нас же ш паспорта і всьо на свете, но ані уже более адекватниє. Я уже ребятам говорю: «У меня там дом за магазином». Я с німі на руском. Ані даже спрашивалі: «У вас руская фамілія?». Я говорю: «Да, у меня отец с Брянска, с Брянской області». Я говорю: «Так ви прієхалі нас освабадать? Так ми, — я говорю, — нас ніхто, в наручнікі ніхто не брал, ми жилі своей жизнью». А ані такіє билі дікіє, на бойлер: «А што єта у вас таке?» У куми бойлер: «А што єта у вас таке?» — «Водонагреватель». — «А што єта таке?» Ну такіє, ну... Когда я прішол домой уже, когда побил у Лени Іванавни, прішол, попросілся, может убрать дом. Я уже знал, шо ані не жилі. А как я знал, што не жилі, а окна уже ш із восьми осталась одно. Ні однаво окна не осталась, шо смысл там. Газа нету, газовий балон, шланг отрезалі к чьортовой матері. Всьо шо могли, — забралі. Інструмент — позабіралі. Всьо, шо могли, — забралі. Даже ложкі алюмінівіє забралі. Ну такая мелачь. Забралі, шо маглі. У каво сварочниє апарати. Мне бензопелу раскурочілі, но ані не понялі, наверное, не умеют бензопелу ту заводіть, наверно. Ну, короче, ані крутілі — крутілі, вертелі — вертелі, думалі: «Шо це за фігня такая?». Ну ані смотрелі-смотрелі, смотрелі-смотрелі, короче, кінулі. Но разобралі єйю по запчястям. Даже із фонаріка такова повидьоргівали вот єті все праводочькі все. Ну, короче, ну сделалі таке, шо на Масанах [міське сміттезвалище у Чернігові. — К. А.] чістєє, наверно, на свалкѣ, нежелі в хатѣ. Но ані мне разрешилі: «Ми скажем часовому». Мол, тіпа, іді убірай. «Ми скажем часовому, шо ти в свойом доме убіраєш». Ну я ж поубірал. Тут кума, вторая кума, у меня две куми, тут вторая кума: «Кум, тебя іскалі». Я говорю: «Чьо іскалі?» А у меня паніка. «Чуєш, — говоріт, — попріходілі вдвойом с автаматамі, — говоріт, — тебя іскалі». Говоріт: «Ти ім чьота пообещал». Шо я ім обещал? Да нічьо я ім не обещал.

Какой-то кампот. «Да ані шо, — говорю, — больние. Какой, — говорю, — кампот, пустой погреб. У меня, — говорю, — нічо не била, ні картошкі, — говорю. — Какой я ім кампот обещал!?» . Тут ані ж меня нашлі, конешна, шо ж тут іскать. Прішлі — опять паспорт. Я даю ім паспорт, посматрелі. І шо ані іскалі в том паспорте. Толі пропіску, толі, может, штамп шо служил — не служил. Не знаю [...]. Ну вот ані прішлі, поговорілі: «Ну ви ж понимаете, ми ж тоже не хотим воевать». — «Так едьте назад». А батько кума такой, он іх не боялся, он так с німі жостка. Пошел по солому вот ета, ані там стоят прям под самою каліткою. У каво каліткі с воротами нетронутие ж так стоялі. Хто жилие дома, а там же ж не жилие, так розкурочілі полностью. Там ані же ж заезжали ж техникой [...] Дак, дядя Петя ж мой пошутковувал. Ідьот, виходіт с каліткі, а БТР стоіт под самой каліткою, так во ета била: «Хлопці, я іду по солому», — от стучает по БТРу. — Так, охраняйте меня». А он: «Батя, а ви не боітесь, мол, тіпа, шо ми вас застрелім?». Каже: «А чьо мне боітца, — каже, — я боюсь он за тех детей, шо з голоду поумірают, а я уже свій век прожил». Нічево, говоріт, не боялся [...]. Набрал же уже солому, ідьот назад: «Я, — каже, — уже вернулсся». — «А ви не боітесь, шо ми вас застрелім вместе с коровай?». — «Да не жалко не меня, не корови не жалко. А с другой стороны — і меня жалко, і корову жалко. Ну а еслі уже так, та і меня не жалко, і корову не жалко, а детей жалко» [...]. У ніх карти восьмідесятих годов. Я думал, шо на карте села Слабода і не существует, оказиваетца — существует. Я думал, — што ані в том селе будут делать? Тут нет нікакіх стратегіческих об'ектав. Село голае, і люді голие, больше нету нічево. Ага, а потом уже ш, правда, я поубірал, убірал, наверное, дня два ілі трі, убірал в хате.

К. А. І кожен раз Ви просили у них дозвіл, щоб піти поприбирати?

І. Х. Просіт дозвіл, а ані ш уже... Я отак стал на веранду і смотрю, а — ідут. Я кажу: «Кацапи йдут». Як це іх називают, «кацапами» іх нельзя називать так, слабодскіе. Наши украинци — то наши, а то — слабодскіе. Даже дали клічку, щоб «Хто?» — «Слабодскіе». Я ш уже бегом да каліткі, повязку под мишку, бегу: «Іду убірать». — «Іді убірать, часовому скажем». А потом говорю: «Шо ж я буду ходіть убірать, я давно би поубірал». Тут людяма надоідаю, ну ізвініте, тоже ш по семсят лет, уже старие тоже. І детя, а оно надо всьо ім. Я прінял для себя рішеніе, шо іду я домой і всьо, окан нету, нічо нету. Стьокла всьо позаметал-позаметал-позаметал, поубірал, поунасіл в яму. Так, шо делать дальше, надо ж окна забивать, шо ш в холодной хате сідеть. Я нашол, чем попало, клійонкой [...], ну всякай дурньою. І даже не штампікамі, а палкамі, обичними палкамі, шо пад руку... Ногой переступіл, переломал, ржавімі гвоздікамі «тук-тук-тук-тук-тук» — позабівал, позабівал. Так холодно ш, надо било натопіть. А ми ж одетие спалі, ми ж одетие спалі і даже не раздеваліся [...]. Я когда пріехал домой, я когда взял влажные салфеткі і зашол в ванную, то я не відел, шо оно [волосся. — К. А.] даже посівела, я не відел. За тридцать четіре года всьо била всегда в порядке. А то такое інтереснае стало, ещо і седое. Я просто бил в шоке [...]. Даже не в шо била переодетца. Ані даже у женцін по-

забірали чистіє і грязніє труси. Моя кума поразвешивала на мотузке на улиці, чистіє забрала, і в шкафу, і грязніє, говоріт, позабірала. Даже бельйо! А шо — в росії всьо дорого, надо ж памагать «брат'ям» [...]. Ну в общем позабівать позабівал я, ані ка мне уже больше і не пріходілі. Но я бил постаянно во дворе на віду. На улицу нас не випускалі, шоб ми ходілі. Ані кладбіще замінірвали. Хлопчика в нас молодова, із Чернігова, девяноста пятова года застрелілі. Он трі неделі пролежал в машине, в машине пролежал трі неделі. А потом я уже вишел, а ані ж брехлівіє такіє. Я говорю: «Как тебя зовут?» Он сначала «Фьодор», потом «Роман» [...]. А он мне: «Так надо ж предать земле тело» [...]. А я говорю «С кем, кто мне поможет, ви ж кладбіще замінірвали». А у меня получаетца дом, огород і кладбіще, ну вообще екзотика. І я говорю: «Как ми ево захоронім? Ви ж кладбіще замінірвали». А ані не дурніє: «Вот сюдой, центрам, не іді, а вот тудою, через церкавь, от тудой можна зайті». Так говорю: «А там шо, не замінірована?». Я говорю: «Я на себя такую ответственась брать не буду — шоб рядам лечь!?!». — «А ти знаєш ево?». Я говорю: «Так ти ж мне дай посмотреть, так я тебе скажу, знаю я ево ілі не знаю. Я ж даже не знаю, хто ета. Лежит в машине труп» [...]. І ані прям тако до соседкі, до тьоті Юлі, а она елі-елі тупает, только во дворе ходіт. І ані прям с забора, із каліткою винесли, туда вошли, туда запьорлі. Танком заехали і потом машиной заехали, прям туда машину толкнулі...

К. А. З тілом хлопця?

І. Х. Да, с трупом. І потом уже, наверно, перед самим отездам, ані уже ш, етат Роман мне разрешил: «А от ти покойнікав не боішся?». Я говорю: «Нет, ти знаєш, — говорю, — я боюсь живих. Ну а покойнікав я не боюсь. Я перехоронілі, знаєш сколько, хочу сказать, не только маму, папу, дедушку і бабушку, а стоко через руки прошло». — «Так еслі не боішся, так я тебе разрешаю». — «А ти ж возле меня, — говорю, — стой, смотри». Там за моім домом, получаетца, у іх бил через дом штаб. Ага, от тудаво щас вийдет там твой, застреліт меня: «Вот ти тут стой возле меня». Я за машину, туда, открываю машину, а там хлопец молодой, сімпатічний, усікі чорніє. Футболка натянута на голову, я беру так футболку опускаю, а пуля прям пад самай грудью, тут (показує), прям в сердце. Даже ні крові не била застившей, нічево. От вроде би зашла, і вот вроде би так і надо. Я опускаю, хлопец молодой. Смотрю, а вроде би і не наш, не месний. Он же стоіт. «Я, знаєш, — говорю, — я не знаю ево. Точно не месний. Ладно, я ш не жил в селе, — говорю [...]. «Ну хорошо, — говоріт. — Не організуєш похорони?» [...] А на улиці карточка медіцинская, паспорт пластикавий [...] девяноста пятаво года [...] «Я, — говорю, — заберу паспорт, на всякій случай, — говорю, — вдруг хтота будет іскать, малолі, куда он ехал». А он ехал с улачыкі, ані когда заезжали в селл, а он с улачыкі ехал...

К. А. На машині?

І. Х. На машині, і ані ево растрелялі. Ета однаво каво ані у нас растрелялі ета. Да, хлопцев допитували, такова, моево возраста, сельських хлопцев допи-

тували і по рьобрам автоматами білі, там і на танках на етіх, на БТРах возілі отуда в штаб же ш [...]. У нас там хлопец с Грабавкі, отам же ш живьот вот, — і по рьобрам давали, і на колені ставілі. Тоже ш допитували, одно і тоже самое, но нічево [...]. Ага, ну я забрав цей паспорт етава хлопчіка [...]. Може ш всьо такі настанет тот день..., ну с Романам ми попрощалісь, він пішов, і от я говорю Юлі: «На вот тобі паспорт, да может всьо ж такі найдутца какіета родние, может кагдато ш война закончітца». У нас такое била, шо война восемь лет будет ідті [...] Ну, а так уже еті последніе білі, уже нормальніе. Потом какуюто привезлі гуманітарку, на сугуба раздавали сем'ям, у которих білі деті.

К. А. Це окупанти привезли гуманітарку?

І. Х. Да, ані свою, ані свою. Еті пакетікі со звьоздачкамі ані пожралі і покідали. Ані так засрالی двор етімі пакетікамі своїмі зельоненькімі, шо теперь нельзя [...].

К. А. Коли окупанти залишили село?

І. Х. Тріцатава виехалі вечером, і ми стоялі уже в веранде. А тоже ш людей, понял, потому шо у людей тоже вибіла окна, у соседей, у тьоті Тані і баби Валі. Павибівало ш окна і побілся шифер. І у ніх начала течь криша, поотпадала штукатурка, ані прішлі в слизах: «Ну пріймі». Я ім говорю: «Заходіте. Война ш, — говорю, — будем куском хлеба делітца». Ані у меня і щас сідят все [...].

К. А. Чим відрізнялися буряти від росіян? Поведінкою?

І. Х. Да, у ніх, да, отнашеніе ж било другое. Еті проста даже — «хозяін», вот еті уже, рускіе. Настоящіе рускіе отлічалісь от бурятов очень сільна. Еті проста, рускіе: «Хозяін, вийді пожалуста». Виходіш, так і так от: «Там завтра будем раздавать гуманітарку, так скажи, у каво там деткі, так скажи ім». А я говорю: «Так а як там вийті?». Так он подошол: «Вот етат пойдьот, ета». — «Так, — говорю, — у меня тут кума, у куми пятеро уже детей, ещо нівестка і зять по девятнацать лет, щітай, все» [...]. Отлечалісь сільна. Буряти, ані как ото гестапо, — сразу автомат. Тут: «Хто? Где? Шо? Каво іскалі?». Еті даже нікаво не іскалі. [...] Ета только буряти, обичніе рускіе зашлі в хату палуцаетца ко мне, ані нічо не делалі, ані посматрелі і вишлі. А шо я всегда убіраю, я ж попросілся убрать і всьо. Нічо, даже і во двор не заходілі. Больше ані ка мне не заходілі [...].

К. А. Чим Ви переважно харчувалися в окупації?

І. Х. В оснавному була ячка, за жарка...

К. А. Чи вдавалося дбати про гігієну?

І. Х. Конешна, ейо не било вапще. [...]

К. А. А ліки були?

І. Х. Ношпа і больше нічево.

К. А. Ну, а собака ваш що їв?

І. Х. Ми ейо випустілі. Вот она вопще сідела у меня в погребе, нічо не ела, нечо.

К. А. Як собака реагував на обстріли?

І. Х. Єслі б собаку сфотографіровать, даже вот єтат маленькій, маленькая дворянжечька, у нейо тут проста, єта не от таво, шо отут у нейо витерти глаза, а вот проста сльози у самой настоко, шо пряма вот так от аж повиєдала [...]. Ми ж, когда нас переводілі под дулами автамата, а собака осталась же в погребє.

К. А. І не виходив зовсім?

І. Х. І собака не виходіла до тех пор, пока мне не разрешили пойти во двор убирать. Когда погреб я открыл, ані ж там і в погребє мін поналаживалі [...]. Толька ж не настоящіх. Ані ж нас вивелі, вивелі до соседей, а ані ж жилі у меня, в погребє жилі. А потом уже із дома моево, уже в погребє билі матраси, одіяла, подушкі, мойо. Ну, тіпа там жилі, жрالی, а спалі в погребє.

К. А. А собака коли вийшов?

І. Х. А собака жила с німі, вместе с німі. Ані не застрелілі, не с'єлі нічо собаку. Когда уже ехалі, тогда за собой погреб прикрилі [...]. І собака остался в погребє, і когда я уже пришо́л убирать дом, я открыл погреб, посмотрел, што там всьо замінірано вместе с туалетной бумагой. Виходіт Топік, вибєгаєт. Топа. Я єво сразу ж на привязь, тут же убіраю. Сразу єво покормілі, шо било в хаті. Наготовілі себе і єму пріньос [...].

К. А. Патріотизму після цих подій більше стало?

І. Х. Больше, я не воевал, не служил, хочу взятъ автамат і пойти. Вот проста, вот проста хочу взятъ і пойти. І понімаю, шо у меня єсть родніє где-то там в Росії, — ненавижу, нікаво [не хочу знати. — К. А.]. Переругался со всімі, і з Беларусією я переругался: і с хрьоснай переругался, і с дочкой Юлей єйо переругался, — со всімі переругался.

К. А. Що Ви їм бажаєте зараз?

І. Х. Шоб ані почувставалі то, што ми почувставалі. Ані ж не понімають, когда я сказал, когда началась война, я позванілі, ми їм сказал: «Юля, виходіте, пожалуста, виходіте, поднімайте Беларусією на уши, — говорю, — потому шо у нас началась война!» Она: «Ой, ну какая там война, шо там за война» [...]. Я говорю: «Ви шо хотіте, шоб пошлі грузи двесті?» А ані: «Ну вот когда пойдут грузи двесті, тогда ми і вийдем» [...]. Друзья мої [...] Паша с Наташей — ані за Україну: «Вот ми новостей беларускіх не смотрім. Ти понімаєш, ми не смотрім, потому шта там проста бред. А когда смотрім настоящіє новости, вот нас..., нам вас жалка. А вот ми просто не знаєм, чем вам помочь, просто не знаєм, чем вам помочь». Я говорю: «Ви нам просто дайте, нам помогіте, донесіте, — говорю, — до людей ваших, донесіте до людей, — говорю». [...] «Ну вот ми не можем просто вийті на уліцу, вот ми не можем, вот нас осталась мало, нас вот просто посадят чуть лі не пожизнена. Ну ми не можем вот вийті, как виходілі, когда вибиралі между Лукашенка, так уже таково не будет. Всьо, ми не можем вийті, вот нас сразу в автазак» [...]. «Ну надо ш в СМІ, в Інтернете, в однакласніках в тех, какіє у вас єсть социальніє сеті. Донесіте, — говорю, —

потому што ви же їдете на нас. Ви ж їдете с нами воевать». Я переругался, ета ужас. А с хрьосним, Вова позваніл, так ета вопще: «Я беру автомат!» — «Ну і іді! Ти только доезжаеш да мага [...], я звоню [...], нехай цинкавий гроб заказивають, і прут тебя назад туда, на Вітябск. Вот така твоя дорога». Говорю: «Вова, да ти шо сумашедший, — говорю, — я выключаю телефон, даже не хочу с тобой разговаривать» [...]. Переругался ну со всімі, ну со всімі. Просто такое желаніє — не служивши, взять автамат і пойти всех перестрелять [...].

К. А. Як Ви ставитесь до висловів: «Все буде Україна!», «Доброго вечора, ми з України!», «Рускій карабль, іді ...»?

І. Х. Ой, супер!

К. А. А самі їх вживаєте?

І. Х. Крімє корабля, всьо використовую, потому што так на работє нельзя. Между своїмі — да, между своїмі — так постаянно посилаєм [...].

К. А. Що Ви в першу чергу зробите, коли почувете, що ми перемогли?

І. Х. Хммм... Заплачу. Первое, што сделаю, заплачу. Потом уже — как карта ляжет. Я жду восьмова місяца.

К. А. А чому саме серпня?

І. Х. Ну так все говорят, все прогнози бросают. Такіє вліятельніє люді, которіє... Ну я імею в віду, што... Астрологі еті все, екстрасенси, ані всьо бросают на восьмой місяц. Говорят, што бесконечность — восьмьорка, но ета ж не бесконечность. Я думаю, што всьо должно решитца в августє. Ну, пусть, может бить, даже в сентябре. Но Донецк і Луганск надо забирать любой ценой, любой ценой. Ета наша теріторія, ну ета ужас. Я понімаю, шо там будет тоже самає, шо і везде. Но нічо, ми сільніє, ми отстаім, всьо отстроім.

К. А. Чи змінилося Ваше ставлення до президента?

І. Х. Сільна, сільна [...]. Горжусь тем, шо ета не Януковіч, не убежал посреди Майдана, не забрал свої монаткі і чемодани денєх, і не чемодани, а поезда вместе с фурами, і уехал. А тут решаєт еті вопроси глобальніє і постаянна с нами на связі, Україну інфарміруєт. Понятна, шо много чево нельзя говоріть, потому што я ета всьо прекрасно знаю, я в БЮТ [політична партія. — *К. А.*] правіл пятнадцать, шєснадцать лет. Понятно, шо нельзя говоріть, да, нельзя. Но ево політика стала сєчас боліє успешной. Я не то шо просто, я просто восхіщаюсь! [...]

К. А. А що для Вас було найстрашніше в окупації?

І. Х. Страшно било, саме найбільше страшно било то, шо когда свістєла, когда падалі снаряди, ані разривалісь і, получаетца, осколки разлеталісь от такова (показує руками) маленькаво до такова (показує руками) большова, і ано всьо стьокла так «тух-тух-тух-тух» і ета «івжууух», і всьо, і пошла-пошла-пошла. І ти не успіваєш ні ета, і в погреб біжиш, і тут спатикаєшся, ой... І хочєтца с погребє с таво виалісті, а не можєш, потому што, как только вилєз — і опять стреляють, і опять стреляєт. Ну, хотєлась вийті с етава, вийті с погребє, хотєлась

вдохнуть воздуха. Ми, когда уже приехали, када уже началі жить в своем доме уже — «Ой, свежий воздух!». Я буду лучше рубать дрова, лучше буду грубку ту топить і окна забивать, я лучше..., только не трогайте меня, не трогайте. Хателась проста волі — і всьо... Потому што ти, когда закрытий, ти попугай в клетке, ета не передашь словами. Попугая хоть кормят, а тут то і не кормілі.

К. А. Ви вже трохи відійшли від тих подій?

І. Х. Не. [...] От таво періода немнажечька оташол, а теперь совсем другое пошло, в мозгах другое направление, теперь — «Дайте автамат». Вот сіжу на работе, говорю: «Чьо я тут делаю? Я не пойму, — говорю, — чьо я сюда при-шол? [...]». Я сіжу, стерегу підприємтіє, — говорю, — а там воюют. Там же ж, — говорю, — і дівчата, і всьо ета. В мозгах крутітца вот ета: «Чьо я не пошол в армію!? Надо било больним ідіті і дурним». І тому подобное. Єслі раньше боялся, так сейчас — нет. І даже когда повестка придьот, пойду [...].

*Записано 22 травня 2022 р. у м. Чернігові
про події в с. Слобода Чернігівського р-ну Чернігівської обл.*

Респондент — 1988 р. н.

Шифр експедиції: E2/Чернігів-2022 (21.05.2022—22.05.2022).

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Cherpurna, H.L. Problema povernennia avtorstva pid chas travmatychnykh podij. *Psykhologohiia rosijjs'ko-ukrains'koi vijny: vnutrishnij pobliad. Materialy Vseukrains'koho kruhloho stolu* (7 kvitnia 2022 roku). Kyiv: Talkom, 2022, pp. 42-44 [in Ukrainian].
[Чепурна Г.Л. Проблема повернення авторства під час травматичних подій. *Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд: матеріали Всеукраїнського круглого столу* (7 квіт. 2022 року). За наук. ред. М. Слюсаревського, С. Чуніхіної; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології, Асоціація політичних психологів України. Київ: Талком, 2022. С. 42—44. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/krStilWoor-верстка-1.pdf> (дата звернення: 20.12.2022)].
2. Zhurnalistyka v umovakh konfliktu: peredovij dosvid ta rekomendatsii: Posibnyk rekomendatsij dlia pratsivnykiv ZMI. Kyiv: Kompaniia VAITE, 2016, pp. 51-56 [in Ukrainian].
[Журналістика в умовах конфлікту: передовий досвід та рекомендації: Посібник рекомендацій для працівників ЗМІ. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2016. С. 51—56. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/3/254531.pdf> (дата звернення: 20.12.2022)].

Received / Надійшла 20.01.2023

Kateryna LYTVYN,

Candidate of historical sciences,

Deputy Head — Chief of Section Tourism

and City Promotion of the Department of Culture

and Tourism Chernihiv City Council (Chernihiv, Ukraine)

litvinkateryna@gmail.com

<http://orcid.org:0000-0002-0359-2449>

“[I] SIMPLY WANTED FREEDOM — THAT IS ALL...”:
OCCUPATION OF A VILLAGE SLOBODA IN CHERNIHIV
REGION THROUGH THE EYES OF AN EYEWITNESS
(May 2022)

The goal of the publication is to reveal testimonies of Chernihiv resident. On February 24th, 2022, for the sake of his life, he took a decision to go to the village where he was born. He had a hope to avoid meeting “the liberators” because of the absence of important infrastructure objects in a rural area. Instead, he found himself under occupation (March 5—30, 2022). To achieve the set goals, the method of interviewing is according to a specially elaborated questionnaire. **The scientific novelty** is to introduce to the scientific field new oral history sources about the strategies of survival of the civil population that found themselves amid combat actions and occupation of a settlement Sloboda of Chernihiv district, Chernihiv region. **Conclusions.** Collected testimonies comprise an important segment of a source base of research on the Russo-Ukrainian war, practices of everyday life, and the strategies of survival of Ukrainians in conditions of occupation.

Keywords: *Chernihiv, Chernihiv district, village Sloboda, oral history, memoirs, Russo-Ukrainian war, occupation, survival practices.*